

Απόστολος Λ. Πιερρής

ΑΙΣΧΥΛΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΟΥΜΕΝΑ ΔΙΟΝΥΣΙΑΚΑ

12 Μαΐου 2013

Ο Αισχύλος διαπραγματεύτηκε στα δράματά του δυο τουλάχιστον φορές τα Διονυσιακά πάθη και δράσεις, σε μια Βοιωτική έκφραση και σε μια Θρακική. Για την δεύτερη πατάμε σε στερεό έδαφος. Η Λυκούργεια τετραλογία του Αισχύλου αποτελείτο από τις τρεις τραγωδίες *Ηδωνοί*, *Βασσαρίδες*, *Νεανίσκοι* και το σατυρικό δράμα *Λυκούργος* (T68 Radt = Σχόλια στις Αριστοφάνους *Θεσμοφοριάζουσες*, 135). Την τραγική αυτή ενότητα θα διαπραγματευτώ στο δεύτερο μέρος κατωτέρω. Πρώτα να διελευκάνουμε τα Αισχύλεια Διονυσιακά της Βοιωτίας.

I

Θηβαικά

Την υπόθεση του Θηβαίου Πενθέα δίδαξε ο Αισχύλος στην ομώνυμη τραγωδία του, της οποίας όμως το τετραλογικό πλαίσιο μας είναι ρευστό. Το κύριο πρόβλημα είναι ότι η μοίρα του Πενθέα, ο διαμελισμός του από τις Μαινάδες προεξαρχούσης αυτής της ίδιας της μητέρας του Αγαύης (ο ίδιος ο μύθος των *Βακχών* του Ευριπίδη) φαίνεται να παρουσιάζεται σε δυο διαφορετικά έργα του Αισχύλου, τον *Πενθέα* και τις *Ξάντριες*. Θα δούμε ότι το δεύτερο «φαινόμενο» είναι απάτη των νεωτερικών.

Η διαφορά των δυο δραμάτων, ότι είναι δύο χωριστά έργα παρά μάταιες προσπάθειες Ευρωπαίων φιλολόγων να επεισάγουν την τεχνητότητά τους ταυτίζοντας τα διακεκριμένα, προκύπτει από τη ρητή διάκρισή τους στον Γαληνό, *in Hippocratis Epidemionum libr. VI Commentaria*, I, 29 Wenkebach-Pfaff (GMG Γ, 10, 2, 2, 47, 25): νυνὶ δ' ἀρκέσει τοῖς γραμματικοῖς ἀκολουθήσαντα κατὰ τὴν ἐκείνων διάταξιν εἰπεῖν τι περὶ

τῶν κατὰ τὴν πέμφιγα σημαινομένων. δοκεῖ μὲν γὰρ αὐτὴν [Gataker, Charterin ἀντί του χειρογραφικοῦ αὐτῆς] ἐπὶ [μὲν del. Camusaeus] τῆς πνοῆς Σοφοκλῆς ἐν Κόλχοις [Fr. 337 Radt] λέγειν:

ἀπῆξε πέμφιξ Ἴονίου πέλας πόρου,

καὶ αὐτὸς [Wenkebach: ὁ αὐτὸς Brunck: αὐτὸς cod.] ἐν Σαλμωνεῖ [Gataker, Bentley ἀντί του χειρογραφικοῦ σαλαμίνη] σατύροις [Fr. 558 Radt]:

καὶ τάχ' ἄν κεραυνία

πέμφιξ σε βροντῆς καὶ δυσοσμίας λάβοι.

Αἰσχύλος δὲ ἐν Προμηθεῖ Δεσμώτῃ [Fr. 195 Radt. Το χωρίο δεν υπάρχει στον σωζόμενο Προμηθεά Δεσμώτῃ ἀλλὰ πιθανότατα να ἀνήκε στις περιπλανήσεις της Ἰούς κατὰ τις προφητικές οδηγίες του Προμηθεά ἀπὸ δεύτερη ἐκδοση του ἔργου ἢ ἄλλη επεξεργασία. Ἄλλως πολὺ λιγότερο ταιριαστά ἀνήκει στον Προμηθεά Λυόμενο ὅπως πολλοὶ σύγχρονοι το ἐννοοῦν]:

εὐθειᾶν ἔρπε τήνδε. καὶ πρότιστα μὲν

βορεάδας ἤξεις πρὸς πνοάς, ἴν' εὐλαβοῦ

βρόμον καταγιγίζοντα, μὴ σ' ἀναρπάση

δυσχειμέρω πέμφιγι συστρέψας ἄφνω.

Ἐπὶ δὲ τῶν ἀκτίνων αὐτῶν <τῶν ἡλιακῶν> [προσθέτω για το νόημα, ἡ ἀραβική μετάφραση ἔχει «τῶν ἀκτίνων τοῦ Ἡλίου», πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνση διόρθωσαν ὁ Jaeger (τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων) καὶ ὁ Wenkebach (τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου)] δοκεῖ χρῆσθαι τῷ τῆς πέμφιγος ὀνόματι Σοφοκλῆς ἐν Κόλχοις κατὰ τὰδε τὰ ἔπη [Fr. 338 Radt]:

κἂν ἐθαυμάσας

τηλέσκοπον πέμφιγα χρυσέαν ἰδών.

[Δηλαδή στο ἴδιο δράμα ὁ Σοφοκλῆς εἶχε χρησιμοποιήσει τὴ λέξη καὶ μετὰ δυο μέχρῃς στιγμῆς ἐξηγηθέντα σημαινόμενα, πνοή ἀέρος καὶ ακτίς ἡλίου] οὕτω καὶ Αἰσχύλος ἐν Ξαντρίαις (Fr. 170 Radt):

ἄς οὔτε πέμφιξ ἡλίου προσδέρεται

οὐτ' ἀστερωπὸν ὄμμα Λητώας κόρης.

[Το χειρόγραφο έχει «ἐξαντοιαίας» το οποίο ο Bentley διόρθωσε σε «ἐν Ξαντρίαις, ἄς». Η Αραβική μετάφραση του Γαληνού έχει “Kentria”, μια διαφθορά του «Ξάντριάι»].

Ἐπὶ δὲ τῆς ρανίδος [Gataker, Bentley: ρανίτιδος cod. Τρίτον σημαινόμενον τῆς «γλώσσας»] ὁ αὐτὸς φησιν ἐν Προμηθεῖ <Πυρκαεῖ> (Fr. 206):

ἐξευλαβοῦ δὲ μή σε προσβάλῃ στόμα

πέμφιξ· πικρὰ γὰρ κούλια ζωῆς ἀτμῶ.

[Διορθώνω ελάχιστα κούλια ζωῆς ἀτμῶ: καὶ σὺ διὰ ζωῆς ἀτμῶ cod. Η Αραβική μετάφραση έχει: «γιατί η σταγόνα είναι μικρή και καταπληγώνει τον λαιμό, τον λάρυγγα». Εννοώ λοιπόν ότι είναι ολέθρια για την αναπνοή, τον ατμό της ζωής. Θα μπορούσα να πλησιάσω περισσότερο την Αραβική μετάφραση γράφοντας «κούλια ζωῆς λαιμῶ», αλλά δεν αξίζει. Πολλοί πολλά και κρεμάμενα έχουν προτείνει. – Η αναφορά γενικώς στον Προμηθέα εκ μέρους του Γαληνού δεν διαφωτίζει αλλά προφανώς έχει εκπέσει ο προσδιορισμός του δράματος μετά το όνομα «Προμηθεῖ». Λίγο πριν ο Γαληνός είχε αναφέρει ειδικά τον Δεσμώτη. Φυσικά θα είχε και εδώ προσδιορίσει σε ποιόν Προμηθέα αναφέρεται. Αποκαθιστώ τη ροή και το νόημα προσθέτοντας <Πυρκαεῖ>. Η ίδια κατάληξη Προμηθεῖ, Πυρκαεῖ προκάλεσε μάλλον την αντιγραφική παράλειψη. Ἐτσι κι αλλιώς, λόγω του κωμικίζοντος τρόπου των στίχων, το πιθανότερο είναι ότι γίνεται αναφορά στον σατυρικό Προμηθέα Πυρκαεῖα, μάλλον, παρά, το πολύ, στον Προμηθέα Πυρφόρο, πρώτη τραγωδία της Προμηθεϊκῆς τριλογίας του Αισχύλου]. Καὶ ἐν Πενθεῖ [Comarius, Charterius: πένθει cod. και η Αραβική μετάφραση] (Fr. 183 Radt):

μήδ' αἵματος πέμφιγα πρὸς πέδω βάλης.

ἐπὶ δὲ τοῦ νέφους [τέταρτο σημαινόμενο] δοκεῖ τετάχθαι κατὰ τόδε τὸ ἔπος ἐν Σαλμωνεῖ [Gataker, Bentley: Salmun (Αραβική Μετάφραση): σαλαμίνοι cod.] σατύροις παρὰ Σοφοκλεῖ (Fr. 539 Radt):

πέμφιγι πᾶσιν ὄψιν ἀγγελῶ πυρός

[δηλαδή νεφέλη πυρός. ὄψιν ἀγγελῶ Wenkenbach: ὀψιαγέλων cod.: ὄψιν ἀγγέλω Bentley: «θα αναγγείλω σε ὅλο τον λαό με ένα σύννεφο τη φανέρωση πυρός» η Αραβική Μετάφραση. Καλύτερα, θα αναγγείλω τη φανέρωση σε όλους με νεφέλη πυρός].

καὶ παρ' Ἰβύκῳ [Charterius: ἡβικῶ cod.: στον «ποιητὴ Ἰβύκο» η Αραβική μετάφραση, σωστά]:

πυκινὰς πέμφιγας πύομενοι

(Fr. 312 PMG Page). λέλεκται δὲ οὗτος ὁ λόγος αὐτῷ κατὰ τινὰ παραβολὴν ἐπὶ χειμαζομένων εἰρημένην [καταιγίδα που πίνει συρροή πυκνῶν σταγόνων βροχής, δυνατὴ βροχὴ δηλαδή]. διὸ καὶ τῶν γραμματικῶν [Wenkenbach βασιζόμενος στην Αραβική μετάφραση ἀντὶ τοῦ χειρογραφικοῦ «προγνωστικῶν»] οἱ πλεῖστοι ἐπὶ τῶν κατὰ τοὺς ὄμβρους σταγόνων εἰρησθαί φασὶ τὰς πέμφιγας [ὅπως προεξήγησα]. ὁ μὲν [Meineke: δὲ cod.] Καλλίμαχος ὧδε [Fr. 43.41 Pfeiffer]:

αἶ (sc. Ὠραι) διὰ πεμφίγων <αἶ> ἐν ἄγουσι νέα.

[Οἱ Ὠρες τοῦ ἔτους γεννοῦν τὰ νέα φυτὰ καὶ θαλλοὺς κάθε χρόνο δια τῶν υδαρῶν νεφῶν. αἶ Lobel: μὴ cod. Η Αραβική μετάφραση εσφαλμένα ἀναφέρεται στο ἄλλο σημαινόμενο τῆς «γλώσσας» πέμφιξ, ἡ πνοή, τὸ φύσημα τοῦ ἀέρα]. ὁ δὲ Εὐφορίων οὕτως [Fr. 134 Powell]:

ἠπεδανὰι πέμφιγες ἐπικλύζουσι θαλόντα

[ἠπεδανὰι Bentley: εἶπε δ' ἄνθη vulgata. ἐπικλύζουσι Bentley, Schneidewin: ἐπιτρύζουσι cod. θαλόντα Schneidewin: θανόντα cod. Στην οὐσία ἡ διόρθωση τοῦ Schneidewin («εἶτ' ἄνθη πέμφιγες ἐπικλύζουσι θαλόντα») πάει σωστά, ἐκτός τοῦ ὅτι εἶναι πιθανότερο νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ διαφθορὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου με τὴν lectio difficilior «ἠπεδανὰι»].

Είναι μια επίδειξη συναρπαστικής λογιότητας εκ μέρους του Γαληνού. Προφανώς υπήρχαν πολλές αναφορές στις αρχαίες φιλολογικές μελέτες και σχόλια για τα πολλαπλά σημαινόμενα της γλωσσισματικής λέξης πέμφιξ. Ο Γαληνός συνέθεσε το εν λόγω κείμενο εξ αυτών των πηγών, με παράλληλη πιθανώς δική του έρευνα. Η παρουσίαση έχει απόλυτη συνοχή και λογική τάξη όπως καταφαίνεται από τις εξηγήσεις μου [σε αγκύλες] στο κείμενο. Το διπλό πρόβλημα με τον «Προμηθέα» λύεται όπως υπέδειξα και στις δυο περιπτώσεις – δεν είναι δε πιθανό να έκανε ο Γαληνός ή οι πηγές του σφάλμα σε τόσο γνωστά έργα του Αισχύλου, όπως είναι οι Προμηθείς του. Επομένως ή πρέπει να δεχθούμε ότι ο Πενθεύς και οι Ξάντριες είναι δυο διάφορα δράματα ή να υποθέσουμε την ακραία σύλληψη ότι ο Γαληνός πήρε τις δυο αναφορές από δυο λόγιες πηγές, η κάθε μια των οποίων ανεφέρετο στην ίδια τραγωδία, αλλά με τα δυο διαφορετικά ονόματά της εκάστη, τα οποία μάλιστα επιπλέον καμία εκ των δύο δεν συνέδεε με τον τρόπο που θα ήταν η στερεότυπη αναφορά σε μια τέτοια περίπτωση. «Πενθεύς ή Ξάντριαι».

Το πρόβλημα λύνεται σε τελείως διαφορετική διάσταση από αυτή που συνήθως αναζητείται.

Ξάντριαι, από το ξαίνω, είναι γυναίκες που ξαίνουν το ακατέργαστο μαλλί γνέθοντας το νήμα με τη ρόκα. Ο Οβίδιος στις *Μεταμορφώσεις* του αφηγείται την ιστορία των τριών αδελφών Μινυΐδων (κορών του Μινύα), οι οποίες στη Βοιωτία εξακολουθούσαν να αποστρέφονται τα Βακχικά όργια και να μην αναγνωρίζουν τη θεότητα του Διονύσου ακόμη και μετά τη φρικτή μοίρα του Πενθέα. Ο Ιερεύς του θεού εξήγγειλε στις γυναίκες να αφήσουν τα γυναικεία έργα (γνέσιμο και αργαλειό) και να οργιάσουν τις μυστικές μαιναδικές τελετές. Πάσες υπακούουν ευσεβώς δοξολογούσες τον Μέγα Νεαρώδη.

At non Alcithoe Mineyeias orgia censet
 accipienda dei, sed adhuc temeraria Bacchum
 progeniem negat esse Iovis sociasque sorores
 impietatis habet. festum celebrare sacerdos
 immunesque operum famulas dominasque suorum
 pectora pelle tegi, crinalis solvere vitas,
 serta coma, minibus frondentis sumere thyrsus
 iusserat et saevam laesi fore numinis iram
 vaticinatus erat: parent matresque nurusque
 telasque calathosque infectaque pensa reponunt...

Ovidius, *Metamorphoseon*, IV, 1-10

Και ιδού η υμνολογία του Διονύσου:

turaque dant Bacchumque vocant Bromiumque
 Lyaeumque
 ignigenamque satumque iterum solumque bimatrem:
 additur his Nyseus indetonsqusque Thyoneus,
 et cum Lenaeo genialis consitor uvae
 Nycteliusque Eleleusque parens et Iacchus et Euhan,
 et quae praeterea per Graias plurima gentes
 nomina, Liber, habes; tibi enim inconsumpta iuventa est,
 tu puer aeternus, tu formosissimus alto
 conspiceris caelo; tibi, cum sine cornibus adstas,
 virgineum caput est; oriens tibi victus, adusque
 decolor extreme qua cingitur India Gange;
 Penthea tu, venerande, bipenniferumque Lycurgum
 sacrileges mactas Tyrrhenaque mittis in aequor
 corpora, tu biiugum pictis insignia frenis
 colla premis lyncum.

op.cit., IV, 11-25

Η νεότητά του είναι ακένωτη (*inconsumptia juvenus*). Είναι ο Αιώνιος Παις (*puer aeternus*), ο κάλλιστος των θεών, ο ευμορφώτατος, ο της τέλει μορφής (*formosissimus*). Παρθενικής όψεως όταν εμφανίζεται χωρίς τα ταυρικά κέρατα (*cum sine canibus adstas / virgineum caput est*). Νικητής σε Ανατολή και τροπαιούχος, Θρίαμβος θριαμβευτής.

Όλες οι Βοιωτίδες γυναίκες εξιστάμενες βυθίζονται στα όργια του θεού. Μόνες οι Μινυΐδες αρνούνται την έκσταση από τη φύση τους και εμμένουν στα οικεία έργα της γήινης ταλασιεργίας:

*placatus mitisque rogant Ismenides adsis,
iussaue sacra colunt; solae Minyeides intus
intempestiva turbantes festa Minerva
aut ducunt lauas, aut stamina police versant,
ant haerent telae famulasque laboribus urgent.*

op.cit., IV, 31-35

Τη Βακχική αρρητουργία αποκηρύξασαι οι Μινυΐδες αδελφές, τιμωρούνται φρικαλέα για τη σώφρονα εργασία τους. Στον θάλαμο ταλασιουργίας το θείο πνεύμα μηνύον τις επισκέπτεται. Ξαφνικά την ησυχία της παρθενικής αγνής μέριμνας διακόπτουν ήχοι τεταραγμένοι, πνευστών δυσκάμπτου, δυσκελάδου κλαγγής. Αρμονίες διεγερτικές και αλλόκοτες πλημμυρίζουν τον αέρα. Ανείπωτα ηδονικές οσμές κρόκου και μύρτου βιάζουν τις παρθενικές αισθήσεις. Ο αργαλειός μετατρέπεται σε οργασμό κισσού και αμπέλου, τα νήματα και υφαντά βογκούν τη λαγνεία του σταφυλιού. Λαμπάδες ανάβουν αυτόματες εδώ και εκεί, πυρσοί καίνε, φωτιές περιφέρονται αφόρητες, τερατώδεις βρυχηθμοί ειδωλικών θηρίων ακούγονται. Και οι δύστυχες παρθένες, στο γέρμα του ήλιου, μεταμορφώνονται σε νυχτερίδες συρίζοντας ολονύχτια σε ανήλιαγες σπηλιές τη μοίρα τους.

*Finis erat dictis, et adhuc Minyeia proles
urget opus spernitque deum festumque profanat,*

tympana cum subito non apparentia raucis
 obstrepuere sonis, et adunco tibia cornu
 tinnulaque aera sonant et olent murraeque crocique,
 resque fide maior, coepere virescere telae
 inque hederæ faciem pendens frondescere vestis.
 pars abit in vites, et quæ modo fila fuerunt,
 palmite mutantur; de stamina pampinus exit;
 purpura fulgorem pictis accommodat uvis.
 iamque dies exactus erat tempusque subibat,
 quod tu nec tenebras nec posses dicere lucem,
 sed cum luce tamen dubiæ confinia noctis:
 tecta repent quati pinguesque ardere videntur
 lampades et rutilis conlucere ignibus aedes
 falsaque saevarum simulacra ululare ferarum.
 fumida iamdudum latitant per tecta sorores,
 diversaeque locis ignes ac lumina vitant,
 dumque petunt tenebras, parvos membrana per artus
 porrigitur, tenuique includunt bracchia pena;
 nec qua perdiderint veterem ratione figuram
 scire sinut tenebrae. non illas pluma levavit,
 sustinuere tamen se perlucentibus alis
 conataeque loqui minimam et pro corpore vocem
 emittunt peraguntque leves stridore querellas
 tectaque, non silvas celebrant lucemque perosae
 nocte volant seroque tenent a vespere nomen.

op.cit., IV 389-415

Η συνέχεια στον Οβίδιο δείχνει αντεμπλοκή της συζύγου του Δία στην υπόθεση. Η οργιαστική θρησκεία του Νεαρώδους θεού επιβάλλεται πλέον απολύτως. Η Ινώ, αδελφή της ανθρώπινης μητέρας του Σεμέλης,

θριαμβολογεί για τη θριαμβευτική επικράτησή του. Μόνη εκ των θυγατέρων του Κάδμου έχει ξεφύγει από τις επισφαλείς μεγαλειότητες που η θεία πνοή συνεπιφέρει. [Η Σεμέλη κατεκάει από τον κεραυνό, πύρινο σπέρμα του Διός, κατά τη συνεύρεσή τους. Η Αυτονόη έχασε τον πανέμορφο γιο της Ακταίωνα κατασπαραγμένο από τα σκυλιά του για την οργή της Αρτέμιδος. Και η Αγαυή, βακχεύουσα τα άρρητα όργια του Διονύσου, διαμέλισε η ίδια τον γιο της Πενθέα].

Η Ήρα αδυνατεί να σηκώσει τον θρίαμβο του Υιού της ανθρώπινης αντιζήλου της από τον θείο σύζυγο και Παμβασιλέα. Εξεγείρει τις φοβερές Εριννύες κατά του μόνου στόχου που πλέον απομένει για να εκτονώσει την οργή της: την Ινώ, τροφό του νεογνού Διονύσου, και τον άνδρα της Αθάμα. Οι Εριννύες, με τον Θρήνο, τη Φρίκη, τον Τρόμο και την Τρέλα επισκέπτονται, ακάθαρτη, φρικτή τιμή, τον οίκο του Αθάμαντα και χύνουν το ανόσιο δηλητήριο τους. Αλλόφρων ο Αθάμας καταθραύει τον μικρό γιο του Λέανδρο στο πέτρινο δάπεδο του ανακτόρου του. Η Ινώ έκφρων και το άλλο της παιδί Μελικέρτης, καταφεύγουν στη θάλασσα σωζόμενοι από τον Ποσειδώνα κατόπιν παράκλησης της Αφροδίτης. Μετατρέπονται σε θεότητες – Λευκοθέα και Παλαίμων, με ρόλο στα Ισθμια (Ovid, *Metamorphoseon*, IV, 416-562).

Τα πάθη του Πενθέα εμπύθευσε ο Αισχύλος στον Πενθέα του. Στις *Ξάντριες* υπάρχει αναφορά στον διασπασμό του Πενθέα, Fr. 172b Radt (= Σχόλια στον Αισχύλο, *Ευμενίδες* 16): νῦν φησίν (sc. Αισχύλος στις *Ευμενίδες*, 26) ἐν Παρνασσῶ εἶναι τὰ κατὰ Πενθέα, ἐν δὲ ταῖς Ξαντρίαις ἐν Κιθαιρῶνι [όπως είναι η «ορθόδοξη» εκδοχή, και στις *Βάκχες* του Ευριπίδη]. Αλλά αυτή η αναφορά δεν αρκεί για να κάνει τα πάθη του Πενθέα να είναι η υπόθεση των *Ξαντριών*. Ο Αισχύλος αυτά τα διεκτραγώδησε αναμφίβολα στον Πενθέα του.

Η ιδέα ότι «Ξάντριαι» μπορεί να υποδηλώνει σημαντικά και σημασιολογικά την μεληδόν κατακρεούργηση του Πενθέα («ξαίνουν το

γυμνό σώμα του», καταξαίνουν) είναι ταλαίπωρη. Διότι ναι μεν τέτοια εννοιολογική σήμανση της λέξης «ξαίνω» έχει δοθεί από τον Φιλόστρατο τον Πρεσβύτερο (*Imagines* I, 18, 1: αἱ δὲ καταξαίνουσι [Reiske: καὶ ξαίνουσι codd.] τὸ θήραμα [δηλαδή τον Πενθέα ως θήραμα] μήτηρ ἐκείνη καὶ ἀδελφαὶ μητρός), αλλά η αντίληψη ότι ο Φιλόστρατος εδώ αναφέρεται ειδικά στις Ξάντριες του Αισχύλου (Stanley, Butler, Elmsley) παραβιάζει την εννοιολογική και υφολογική ερμηνευτική αρμονία. Το «ξαίνω», μπορεί να σημαίνει τραγικά κατακρευοργώ από ρήτορα του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα, αλλά στον Αισχύλο δεν ταιριάζει [σωστά και καίρια, άπαξ (!), το παρατήρησε ο Wilamowitz, *Euripides, Herakles*², II, 71; Jacobs, *Censura editionis Schütziana*, p. 568] – εκτός αν το εννοούσε σατυρικά: αρχικά έρρεπα προς αυτήν την διέξοδο από την δυσκολία, αλλά η λύση που αναλύω και συνθέτω εδώ είναι ανυπέκφευγη. Ελάχιστα και μόνον επικουρικά προσφεύγω στο επιχείρημα ότι χορός Ξαντριών πώς θα ήταν Σάτυροι; Γιατί θα μπορούσε να ορχείται διπλός χορός, φερ' ειπείν.

Αναφορές υφίστανται επίσης μέσα στις Ξάντριες και προς το δράμα των Μινυΐδων. Το προαναφερθέν Fr. 170 Radt (από τον Γαληνό), πιθανότατα υποδηλώνει τις αδελφές που μεταμορφώθηκαν σε νυκτερίδες, κατοικούσαν σε σπήλαια χωρίς να βλέπουν το φως του ήλιου και το σέλας της σελήνης:

ἄς οὔτε πέμφιξ ἡλίου προσδέρκεται
οὔτ' ἄστερωπὸν ὄμμα Λητώας κόρης.

Και το Fr. 171 Radt (από τον Πολυδεύκη, X, 117):

κάμακες πεύκης οἱ πυρίφλεκτοι

(αναφορά σε λαμπάδες από πυρσούς ευφλέκτου πεύκου) παραλληλίζεται ακριβώς από το:

tecta repente quati pinguesque ardere videntur
lampades et rutilis conlucere ignibus aedes
falsaque saevarum simulacra ululare ferarum

(από την περιγραφή της τιμωρίας των Μινυΐδων στον Οβίδιο, *Metamorphoseon*, IV 402-4). [Ο παραλληλισμός σωστά έχει επισημανθεί ήδη από τον Boeckh, *Graecae Tragoediae Principum etc.*, p. 29]. Αλλά και αυτές οι αναφορές στην τραγωδία των Μινυΐδων δεν αρκούν να αποδείξουν ότι οι *Ξάντριαι* είχαν αυτήν την τραγωδία ως μύθο (υπόθεση).

Δείχνουν όμως οι αναφορές αν και πενιχρές ότι στο δράμα γινόταν επίκληση των παθών του Πενθέα και των Μινυΐδων, προκληθέντων λόγω της αντίθεσής του προς την οργιαστική λατρεία του νέου και νεαρώδους Θηβαίου Σεμελείου θεού. Παρουσιάζεται λοιπόν ευανάγνωστη η έλλογος πιθανότητα, το θέμα των Ξαντριών να σχετιζόταν με τις τιμωρίες των Θηβαίων εχθρών του Θηβαίου Διονύσου. Χρειαζόμαστε λοιπόν μια Θηβαϊκή υπόθεση, από την ακολουθία των μύθων που στον Οβίδιο, στην Οβιδιακή διήγηση, συνδέονται με τις Ξάντριες, τις ξαίνουσες το μαλλί γυναίκες, τις ασχολούμενες με τα γυναικεία έργα του κλωσίματος και της ύφανσης, της ηλακάτης και του αργαλειού.

Ο Αριστοφάνης στους *Βατράχους* του μυθεύει τον εκπληκτικό αγώνα στον Κάτω Κόσμο μεταξύ Αισχύλου και άρτι τεθνεώτος Ευριπίδου για τα πρωτεία της τραγικής ποίησης με κριτή τον Διόνυσο. Στους στίχους νν. 1331 sqq. ο «Αισχύλος» σατυρίζει τις Ευριπίδειες μονωδίες. Η σάτυρα μετατρέπεται σε ένα burlesque σύνθεμα από αναφορές στον Ευριπίδη, υφασμένες πάνω στο θέμα μιας κλοπής αλεκτρονόου που διέπραξε μια εταίρα (Γλύκη) σε γυναίκα, η οποία ακριβώς διηγείται τραγωδούμενα τα πάθη της. Στην απaráμιλλη αυτή σάτιρα, ο «Αισχύλος» λέει (νν. 1344-1351):

Νύμφαι ὄρεσσίγονοι.

ᾧ Μανία, ξύλλαβε.

ἐγὼ δ' ἄ τάλαινα προσέχουσ' ἔτυχον

ἐμαντῶν ἔργοις,

λίνου μεστὸν ἄτρακτον

εΐειειειειελίσσουσα χεροῖν,
 κλωστήρα ποιῶσ' ὅπως
 κνεφαῖος εἰς ἀγοράν
 φέρουσ' ἀποδοίμαν·

etc.

Η διηγούμενη γυνή τα πάθη της κλαίει την απώλεια του κόκορά της που της έκλεψε η Γλύκη, ενώ η ίδια ασχολείται με τα γυναικεία έργα κλώθοντας το λινό νήμα (με το υπερβολικό «εΐειειειειελίσσουσα» ο «Αισχύλος» διακωμωδεί την Ευριπίδεια μήκυνση των συλλαβών για μετρικούς χρόνους αλλά και για ένταση πάθους). «Μανία» είναι το όνομα δούλης της, την οποία επεγείρει για να την βοηθήσει στην επαναφορά του αλεκτρούωνος (*sensu obsceno* όσο και με κοινή έννοια) στους οικείους κόλπους.

Αλλά κάτι περισσότερο φανερώνεται στους στίχους αυτούς που παραμένει κρυφό για μας εξ αγνοίας των σχετικών παραμέτρων. Τα αρχαία Σχόλια στο χωρίο επικαλούνται τη μαρτυρία του λογίου Ασκληπιάδου (προφανώς από τα *Τραγωδούμενά του*) για το ότι υπάρχει αναφορά εδώ στις *Ξάντριες* του Αισχύλου. Ο «Αισχύλος» χρησιμοποιεί σε δεύτερο επίπεδο σάτιρας και τα δικά του για να παρωδήσει το ύφος του Ευριπίδη. Ο Αριστοφάνης όντως οργιάζει εν προκειμένω και ενθουσιάζει! Γράφουν τα Σχόλια στον Αριστοφάνη, *Βάτραχοι*, 1344: «*Νύμφαι ὄρεσσίγονοι*». Ἐκ τῶν Ξαντριῶν Αἰσχύλου, φησὶν Ασκληπιάδης. εὔρε δὲ Ἀθήνησιν ἔν τινι τῶν διαθετῶν [«διαθετά» αντίγραφα, τα διατεθέντα, ἡγουν διορθωθέντα. Cf. *διαθέτης χρησμών*, Ηρόδοτος, VII, 6. *Διαθετήρ* με αυτήν την έννοια, Πλάτων, *Νόμοι*, 765A. *Διατίθημι κακῶς ποιήματα*, Πλάτων, *Χαρμίδης*, 162D, cf. *Νόμοι*, 658D. Κρατώ συνεπώς την γραφή των χειρογράφων, ενώ άλλοι άλλα φαντάζονται. Καλύτερο το φάντασμα των Bergk, Wilamowitz «ἀποθέτων», cf. Πλάτων, *Φαῖδρος*, 252B, αλλά δεν χρειάζεται. Η ουσία είναι ότι σε κάποιο αντίγραφο των *Ξαντριῶν* στην

Αθήνα ο Ασκληπιάδης διάβασε «Νύμφαι ὄρεσσίγονοι» αντί του κοινώς παραδεδομένου «Νύμφαι ναμαρτεῖς» και εκείνη τη γραφή επιβεβαιώνει ο Αριστοφάνης στο υπόψη χωρίο των *Βατράχων*]:

νύμφαι ὄρεσσίγονοι <κυδραῖ> θεαὶ αἴσιν ἀγείρω

Ἰνάχου Ἀργείου [ὑπό] ποταμοῦ παισὶν βιοδώροις.

(Fr. 168 Nauck).

Κατά ευτυχίε συγκυρία ἔχει σωθεῖ σε πάπυρο το προκείμενο χωρίο (Fr. 168.16-7 Radt).

νύμφαι ναμερτεῖς κ[υδραῖ θεαὶ] αἴσιν ἀγείρω

Ἰνάχου Ἀργείου ποταμοῦ παισὶν βιοδώροις.

Η *lectio vulgata* ἦταν λοιπόν «ναμερτεῖς» (ἀσφαλτες, αναμάρτητες, ἀμωμες), η ιδιαίτερη «ὄρεσσίγονοι» (γεννώμενοι στα ὄρη, οι Κρήνες και πηγές που κάνουν τα ρέματα και τους ἀέναους ποταμούς).

Γνωρίζουμε ποια «αγείρει» για τις αναμάρτητες Νύμφες. Η Ἥρα μεταμορφώνεται σε Ἰέρεια και πράττει αυτόν τον αγυρμό, την συλλογή δωρεών υπέρ των Νυμφών. Πλάτων, *Πολιτεία*, Β, 381D (= Ευσέβιος, *Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευή*, 13, 3, 24 (2, 172, 7 Mras): μηδεὶς ἄρα... ἐν τραγωδίαις μηδ' ἐν τοῖς ἄλλοις ποιήμασιν εἰσαγέτω Ἥραν ἡλλοιωμένην ὡς ἰέρειαν ἀγείρουσαν

Ἰνάχου Ἀργείου ποταμοῦ παισὶν βιοδώροις.

Cf. [Διογένης], *Epistolae*, 34, 1 (p. 248 Herscher): καὶ γὰρ ταῦτα ἔμαθον οὐ παρὰ Ἀντισθένοιο πρῶτον τὰ μαθήματα [δηλαδή, ὅτι τρίβωνα ἀμπέχομαι και ἄλφιστα ἐπιπλούμενος ἀνθρώπους μεταιτῶ, ὅτι ἐπαιτῶ δηλαδή ὅπως η Ἰέρεια-Ἥρα «ἡγείρει»!), ἀλλὰ... Ὀμήρου και τῶν τραγωδοποιῶν, οἵτινες Ἥραν τε τὴν Διὸς παράκοιτιν ἔφασαν εἰς ἰέρειαν μεταμορφωθεῖσαν τοιοῦτον βίου σχῆμα ἀναλαβεῖν 'νύμφαις κρήναισιν [το «κρήναισιν» το προσέθεσε ο «Διογένης» ως ἐπεξηγηματικὸ των «νυμφών», μας λέει: "νύμφαις, δηλαδή ἐννοεῖ «κρήναις»"], κυδραῖς θεαῖς' ἀγείρουσαν Ἰνάχου Ἀργείου ποταμοῦ παισὶν βιοδώροις'.

Άρα η Ήρα ψευδομορφωθείσα ως Ιέρεια κάνει τον αγυρμό. Και αυτή αρχίζει να ομιλεί στον ν. 16 («νύμφαι κ.λπ.»). Στο κείμενο που σώζεται καταπληγωμένο πριν τον στίχο 16, γίνεται αναφορά στον γάμο της Σεμέλης με τον Δία (νν. 9, 13, 15), συνεπώς στη γέννηση του Διονύσου, σε φθόνο και δόξα αεική και επισφαλή (νν. 8-9) και στην Ήρα (ν. 3). Έχομε λοιπόν αναφορά στον χόλο της Ήρας προκληθέντα από την υπερίσχυση του Διονυσιασμού και την επακόλουθη δόξα της Θηβαίας ερωμένης του Μεγάλου θεού και συζύγου. Ακριβώς δηλαδή το πλαίσιο για τα της Ινούς κατά την Οβιδιανή διήγηση.

Ακόμη περισσότερο. Κατά τον Οβίδιο οι Εριννύες, με τον Θρήνο (Luctus), τη Φρίκη (Pavor), τον Τρόμο (Terror) και την Τρέλα ή Μανία (Insania) [Ovidius, *Metamorphoseon*, IV, 484-5] επισκέπτονται και μαιίνουν το ανάκτορο του Αθάμαντα. Τα φρικτά πάθη τρέλας και φρίκης και θρήνου ακολουθούν. Ακριβώς παραλληλίζουν ταύτα τα των *Ξαντριών*. Η Ήρα μηχανεύεται την εκδίκησή της για τον θρίαμβο της θνητής αντιζήλου της: αν και η Σεμέλη πυρπολήθηκε κατακαυθείσα από το πύρινο σπέρμα του Δία κατά την συνουσία τους, ο Μέγας Υιός της Θρίαμβος δοξάστηκε. Μήνις καταλαμβάνει την Ήρα. Και μαθαίνουμε (ότι προφανώς επεξεγειρόμενη από τη Μεγάλη θεά) η Λύσσα διεγείρει με τη σειρά της τον επιθιασμό, την θεία μανία, την εκστατική οργιώδη τρέλα, στις Βάκχες των *Ξαντριών*. Fr. 169 Radt (= Photius 326.19 = Suda s.v. ὀκτώπων = Πausanίας, *Αττικιστής*, ο15):

ΛΥΣΣΑ (ἐπιθειάζουσα ταῖς Βάκχαις)·

ἐκ ποδῶν δ' ἄνω

ὑπέρχεται σπαραγμὸς εἰς ἄκρον κάρᾳ,

κέντημα γλώσσης, σκορπίου βέλος λέγω.

[Η χαρακτηριστική στις απεικονίσεις στάση του μαιναδισμού: έντονη κινητικότητα, παλλόμενο σώμα, σύστροφος λαιμός, κεφαλή ριγμένη πίσω και πλάι, διάστροφοι οφθαλμοί].

Η Ήρα πληρώνει τους Διονυσιακούς με το ίδιο νόμισμα. Προκαλεί όργια μανίας. Το μήνυμα του Αισχύλου είναι χαρακτηριστικό της μεγαλόνοιας του. Ο θειασμός, η έκσταση, η θεία μανία έχουν την απατηλή και διαστρεφική εικόνα τους στην τερατώδη διαφθορά της Λύσσας. Και αυτήν την παραφθορά πάσχει η Ινώ και ο Μαλικέρτης, ο Αθάμας και ο Λέαγρος. «Βάκχες» είναι οι Ξάντριες, όχι πραγματικές Βάκχες, αλλά λυσσασμένα μιμήματα έκστασης. Η *Insania* πάντως του Οβίδιου στην σχετική διήγηση, η Λύσσα προσωποποιημένη των *Ξαντριών*, και η Μανία των *Βατράχων* (όπου ο Αριστοφάνης παίζει με την γελοία υπόθεση της κυράς που μια εταίρα της έκλεψε τον «κόκορά» της – είδαμε ότι κόρος είναι κούρος και αλεκτρούων - και καλεί την δούλη της Μανία – δουλικό όνομα – να την βοηθήσει να τον επαναφέρει στους κόλπους της, ενώ ταυτόχρονα αναφορά γίνεται από τον ίδιο τον «Αισχύλο» στην θεία Μανία που παρεμβαίνει στις Ξάντριές του) δένουν θαυμαστά μαζί, ενισχύοντας το ερμηνευτικό τέλος της μορφής που ανασυνιστώ.

Την ακολουθία λοιπόν μετά τον μύθο των Μινυίδων (τιμωρία τους από τον Διόνυσο), του μύθου της Ινούς (τιμωρία της ειδολογικά παρόμοια από την Ήρα) διαπραγματεύονται οι Ξάντριαι του Αισχύλου. Με αυτόν τον τρόπο οι Ξάντριες θα είναι το τρίτο κομμάτι του Οβιδιανού συνεχούς με τα πάθη του Πενθέως – τα πάθη των Μινυίδων – τα πάθη της Ινούς.

Και αποκαθιστώ έτσι μια Αισχύλεια τριλογία με Θηβαϊκά Διονυσιακά:

Πενθεύς – Βάκχαι – Ξάντριαι,

όπου στις Βάκχες απομένει να εμυθεύετο η μοίρα των Μινυίδων. Ίσως σατιρικό δράμα της τετραλογίας να ήταν οι *Θεωροί ή Ισθμιασταί*, λόγω της σχέσεως της Ινούς και του Μελικέρτη με τα Ίσθμια.

Η αποκατάστασή μου είναι τελείως διαφορετική από τις διάφορες προταθείσες άλλες υπ' άλλων. Για μια ευσύνοπτη παρουσίαση των ποικίλων προτάσεων v. pp. 116-7 Radt (*Tragicorum Graecorum Fragmenta*,

vol. 3, *Aeschylus*). Με την εκδοχή μου προκύπτει ότι η *Σεμέλη* ανήκε σε άλλη τριλογία, της οποίας σατιρικό δράμα πιθανότατα θα ήσαν οι *Διονύσου Τροφοί*. Με τη *Σεμέλη* δυνατόν, αλλά όχι ιδιαίτερα πιθανόν, να συνανήκαν οι *Τοξότιδες*, μύθος των οποίων ήταν ο θάνατος του Ακταίωνα, υιού της άλλης κόρης του Κάδμου (v. ανωτέρω). Και μάλλον και η *Αλκμήνη*, με τα της Ηρακλέους γεννήσεως, αν η τραγωδία αυτή είναι βεβαία. Ίσως ο *Αθάμας* επίσης].

Απομένει ως κάποιο πρόβλημα ο *Αθάμας*, όπου μάλλον εγένετο λόγος για τον φρικτό θάνατο του Μελικέρτη ή Λεάγρου. (V. pp. 123-5 Radt *op.cit.*). Τίποτα όμως δεν υποχρεώνει να είναι τα πάθη της Ινούς και των υιών της ο συστατικός μύθος της τραγωδίας αυτής. Ο ήρωας Αθάμας έχει πλούσιο μυθολογικό εύρος και βάθος, από το οποίο μπορούσε να αντλήσει ο Αισχύλος.

II

Θρακικά

Για τα Θρακικά Διονυσιακά του Αισχύλου γνωρίζουμε επακριβώς τη Λυκούργεια τετραλογία: *Ηδωνοί – Βασσαρίδες – Νεανίσκοι – Λυκούργος Σατυρικός*. (T68 Radt = Σχόλια, Αριστοφάνης, *Θεσμοφοριάζουσαι*, 135). Φαίνεται μάλιστα ότι με την Λυκούργεια ο Αισχύλος πήρε πρώτη νίκη στους δραματικούς αγώνες (T69 Radt: *τούτου [sc. τοῦ Αἰσχύλου] διὰ τῶν Ἡδωνῶν [εὐ]δοκιμήσ[αντος], ...*). Την τετραλογία ονομάζει στο σύνολό της Λυκούργεια ήδη ο Αριστοφάνης στις *Θεσμοφοριάζουσες*, 135.

Ἡδωνοί.

Τα Διονυσιακά και τα Ορφικά αρχίζουν γεωγραφικά με τη Θράκη. Ο Στράβων, στη μεγάλη παρέκβαση (Κεφάλαιο 3 του 10^{ου} Βιβλίου των *Γεωγραφικών* του) για τα Μυστήρια και τους οργιασμούς, επισημαίνει τη Θρακική καταγωγή τόσο των Φρυγικών ενθουσιαστικών ιεροπραξιών περί τη Μεγάλη Θεά, όσο και των Διονυσιακών και Ορφικών εκστατικών τελετών. Γράφει ειδικά επικαλούμενος τους *Ηδωνούς* του Αισχύλου (X, 470-1):

Τούτοις δ' ἔοικε καὶ τὰ παρὰ τοῖς Θραξι τὰ τε Κοτύτια καὶ τὰ Βενδίδεια, παρ' οἷς καὶ τὰ Ὀρφικὰ τὴν καταρχὴν ἔσχε. τῆς μὲν οὖν Κόττυος τῆς ἐν τοῖς Ἡδωνοῖς Αἰσχύλος μέμνηται καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ὀργίων [ὀργάνων codd.] <καὶ ταύτη τὸν Διόνυσον συνάγων>. εἰπὼν γάρ·

σεμνᾶς Κοτυτοῦς ὄργι' ἔχοντες

τοὺς περὶ τὸν Διόνυσον εὐθέως ἐπιφέρει·

ὁ μὲν ἐν χερσίν

βόμβυκας ἔχων, τὸρνον κάματον,

δακτυλόδεικτον πίμπλησι μέλος,

μανίας ἐπαγωγὸν ὀμοκλάν,
ὁ δὲ χαλκοδέτοις κοτύλαις ὀτοβεῖ·

καὶ πάλιν·

ψαλμὸς δ' ἀλαλάζει·
ταυρόφθογγοὶ δ' ὑπομυκῶνται
ποθὲν ἐξ ἀφανοῦς φοβεροὶ μῆμοι,
τυπάνου δ' εἰκῶν, ὥσθ' ὑπογαίου
βροντῆς, φέρεται βαρυταρβῆς.

[Fr. 57 Radt]

ταῦτα γὰρ ἔοικε τοῖς Φρυγίοις· καὶ οὐκ ἀπεικός γε, ὥσπερ αὐτοὶ οἱ Φρύγες
Θρακῶν ἄποικοὶ εἰσιν, οὕτω καὶ τὰ ἱερά ἐκεῖθεν μετενηνέχθαι. καὶ τὸν
Διόνυσον δὲ καὶ τὸν Ἡδωνὸν Λυκούργον συνάγοντες εἰς ἓν τὴν ὁμοιοτροπίαν
τῶν ἱερῶν αἰνίττονται.

Οἱ τελετές οργιασμοῦ, εκστατικῆς μουσικῆς καὶ ενθουσιώδους
ορχήσεως εἶναι οἱ αὐτές. Τα πάθη τοῦ Ἡδωνοῦ Λυκούργου εἶναι τὰ πάθη
τοῦ Ζαγρέως. Ἡ μυστικὴ ταυτότητα θύτη καὶ θύματος, τοῦ Διονύσου-
Λυκούργου, συντελεῖ τὸν θεάνθρωπο τῶν μυστηρίων. Λυκούργος εἶναι ὁ
Λυκοεργός, ὁ εργαζόμενος τὸ φῶς (κατὰ τὴν ρίζα *λυκ-, ὅπως ἔχω
εξηγήσει). Θα δούμε ἀντιθετικὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ φωτός τοῦ οργιασμοῦ
στὴν δευτέρη τραγωδία τῆς Λυκούργειας τετραλογίας, καὶ στὴν τρίτη τὴν
τελικὴ καὶ τελεσφόρο σύνθεση.

Οἱ Ἡδῶνες ἢ Ἡδωνοί, θρακικὸ φύλο, κατοικοῦσαν τὸ ἀρχαῖον τὴν
Μυγδονία, περιοχὴ ἀπὸ Ἀξιού μέχρι Στρυμόνος. Ἐν συνεχείᾳ ἐξελάθησαν
ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες (Θουκυδίδης, II, 9, 4). Παλαιὰ οἱ Θράκες ἦσαν
εκτεταμένοι σὲ μέγα μέρος τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλαδικῆς Χερσονήσου, στὴν
Πιερία κατοικοῦσαν οἱ Πίερες πρὶν εκτοπισθῶν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες
στὴν περὶ τὸ Πάγγαιο περιφέρειαν ἀπὸ Στρυμόνος μέχρι Νέστου
(Θουκυδίδης, II, 99, 3).

Ο μύθος του Ηδωνού Λυκούργου γνωρίζεται ήδη στον Όμηρο, *Ιλιάς*, Ζ, 130-140.

*οὐδὲ γὰρ Δρύαντος υἱὸς κρατερὸς Λυκόοργος
 δῖὴν ἦν, ὅς ῥα θεοῖσιν ἐπουρανίοισιν ἔριζεν·
 ὅς ποτε μαινομένοιο Διωνύσοιο τιθήνας
 σεῦε κατ' ἠγάθεον Νυσήιον· αἶ δ' ἅμα πᾶσαι
 θύσθλα χαμαὶ κατέχευαν, ὑπ' ἀνδροφόνου Λυκούργου
 θεινόμεναι βουπλήγι. Διώνυσος δὲ φοβηθεὶς
 δύσεθ' ἄλὸς κατὰ κῦμα, Θέτις δ' ὑπεδέξατο κόλπῳ
 δειδιότα· κρατερὸς γὰρ ἔχε τρόμος ἀνδρὸς ὁμοκλήῃ.
 τῶ μὲν ἔπειτ' ὀδύσαντο θεοὶ ῥεῖα ζῶντες,
 καί μιν τυφλὸν ἔθηκε Κρόνου πάις· οὐδ' ἄρ' ἔτι δῖὴν
 ἦν, ἐπεὶ ἀθανάτοισιν ἀπήχθετο πᾶσι θεοῖσιν.*

Ο Διόνυσος έχει το μόνιμο κατηγορημα του «μαινομένου», είναι ο οργιαστικός θεός. Ο κραταῖος Λυκούργος καταδιώκει τις Τιθήνες – τροφούς του θείου παιδός με βουκτόνο πέλεκυ – άρα ο Διόνυσος τίθεται ως ιερός ταύρος. Φόβος κατέσχε τον Διόνυσο και κατέφυγε στη θαλάσσια Θέτιδα, αρχέγονη θεότητα (cf. Αλκμάν), όπως ο Ύπνος είχε καταφύγει στη Νύχτα καταδιωκόμενος από την οργή του Δία. Οι θεοὶ ἔχθαιραν τον Λυκούργο και ο Ζευς για την πράξη του τον τύφλωσε. Ο μύθος ανεπτύσσετο στην επική «Ευρώπια» που αποδιδόταν υπό τινων στον Εύμηλο (Fr. 11 Bernabè).

Στους Ηδωνούς του Αισχύλου ο Διόνυσος και ο Λυκούργος είναι πρωταγωνιστές. Ο Διόνυσος παρουσιάζετο ως νεαρῶδης ἔφηβος, ως θηλυπρεπής γυναικῶδης, μαλακός («γύννης»), ενδεδυμένος ποικιλωτούς και ποδήρεις ανατολίτικους χιτώνες. Fr. 59 Radt: ὅστις χιτῶνας βασσάρας τε Λυδίας / ἔχει ποδήρεις.

Την ανατολική (Μικρασιατική) Φρυγολυδική νεότητα, περιπαθῶς ρωμαλέα, σφύζουσα αλλά και ρέουσα, σφριγηλή και εν ταυτώ ανειμένη,

ηβώσα και σκιρτώσα ποθεινή χυμαλγία εκκεχυμένης ραστώνης, οιδώσα και ηδομένη σώματι, παριστά ασυγκρίτως εντελή και ακαταμαχήτως ελκυστική ο Πέλοψ του ανατολικού αετώματος του Ναού του Διός στην Ολυμπία. Η υφολογική αντίστιξη προς τον Απόλλωνα του δυτικού αετώματος είναι τέλεια.

Ο Αριστοφάνης στις *Θεσμοφοριάζουσες*, νν. 134-145, διακωμωδών τον Αγάθωνα, χρησιμοποιεί τους Αισχύλειους στίχους ως πρότυπο:

*Καί σ', ὦ νεανίσχ', ὅστις εἶ, κατ' Αἰσχύλον
 ἐκ τῆς Λυκουργείας ἐρέσθαι βούλομαι,
 «Ποδαπὸς ὁ γύννις; τίς πάτρα; τίς ἢ στολή;
 τίς ἢ τάραξις τοῦ βίου; τί βάρβιτος
 λαλεῖ κροκωτῶ, τί δὲ λύρα κεκρυφάλῳ;
 τί λήκυθος καὶ στρόφιον; ὡς οὐ ξύμφορον.
 Τίς δ' αὖ κατόπτρου καὶ ξίφους κοινωνία;
 Σὺ δ' αὐτὸς, ὦ παῖ, πότερον ὡς ἀνὴρ τρέφει;
 καὶ ποῦ πέος; ποῦ χλαίνα; ποῦ Λακωνικά;
 ἀλλ' ὡς γυνὴ δῆτ'; εἶτα ποῦ τὰ τιθία;
 Τί φῆς; τί σιγᾶς; ἀλλὰ δῆτ' ἐκ τοῦ μέλους
 ζητῶ σ', ἐπειδὴ γ' αὐτὸς οὐ βούλει φράσαι;*

[Οἱ στίχοι νν. 136-145 αναπαράγονται ὡς Fr. 61 Radt τῶν *Ἡδωνῶν*].

Το «ποδαπὸς ὁ γύννις» ἦταν ἐπὶ λέξει στὴν Αἰσχύλεια τραγωδία ὅπως μας πληροφοροῦν τὰ *Σχόλια* στὸ «Λυκουργείας»: τὴν τετραλογία λέγει *Λυκουργίαν, Ἡδωνούς, Βασσαρίδες, Νεανίσκους, Λυκοῦργον τὸν σατυρικόν*. λέγει δὲ ἐν τοῖς *Ἡδωνεῖς* πρὸς τὸν συλληφθέντα Διόνυσον «ποδαπὸς ὁ γύννις;». Ο Σχολιαστὴς ἐννοεῖ πιθανώτατα ὅτι ἔχει μεταφερθεῖ ἀπὸ τὸν Αριστοφάνη αὐτούσιο σχεδόν ὅλο τὸ ἀπόσπασμα. Ἄν ὄχι αὐτούσιο ολόκληρο, τότε χαρακτηριστικὰ κομμάτια τοῦ (νν. 136-8, 140-1, 144-5). Τα περὶ πέους καὶ Λακωνικῶν εἶναι μάλλον προσθήκη τοῦ Αριστοφάνη. Στὸ Fr. 61α Radt (“τί δ' ἀσπίδι ξύνθημα καὶ καρχησίῳ”)

έχουμε μια ακόμη αυτολεξεί ή έστω ελαφρώς παρηλλαγμένη παραπομπή στην προσφώνηση του αιχμαλώτου Διονύσου από τον βασιλιά Λυκούργο – ανάλογη προς την αντίστοιχη του Διονύσου από τον Πενθέα στις *Βάκχες* του Ευριπίδη.

Σε απαλό και εναβρυνόμενο μουσόμαντι αναφέρεται το Fr. 60 Radt, εννοώντας πάλι τον Διόνυσο, αλλά ίσως επεισάγον τον Ορφέα, ως υμνωδό των Διονυσιακών, ήδη στους *Ηδωνούς*, ενόψει της ιστορίας της δεύτερης τραγωδίας της Λυκούργειας τετραλογίας. Ο στίχος παραδίδεται διεφθαρμένος αλλά μια νοήμων ανάγνωση είναι:

τίς ποτ' ἔσθ' ὁ μουσόμαντις ἀταλός (vel. *ἀμαλός* pro *ἄλλος* codd.)

ἄβρόπους (pro *ἄβρατοῦς* codd.) *ἐν σθένει*.

Ἡ

τίς ποτ' ἔσθ' ὁ μουσόμαντις ἀταλός ἄβραβος ἐν σθένει

ἢ καλύτερα τηρώντας πιστώτερα τα χειρογραφικά δεδομένα στο σφάλμα τους:

τίς ποτ' ἔσθ' ὁ μουσόμαντις ἄλλος ἄβραβος ἐν σθένει (vel *ἐν στέφει*)

[ἄλλος έχουν τα χειρόγραφα. Διορθώνω το παραδεδομένο σφάλμα *ἄβρατοῦς* σε *ἄβραβος* από το λήμμα του Ησύχιου s.v. *ἄβράβεσθαι*: *ἄβρύνεσθαι*. *ἐν στέφει* αντί του χειρογραφικού *ὄν σθένει* πρότεινε ο Reisig, ὅς ἀναστένει ο Welcker].

Ἡ έστω:

τίς ποτ' ἔσθ' ὁ μουσόμαντις ἀταλός σθένει ἄβροβάτης;

(για να ταιριάζει κατ'αντιστοιχίαν προς το Αριστοφανικό (το οποίο τα Σχόλια διδάσκουν ότι τον έχει σκωπτικά μιμηθεί):

τίς ποτ' ἔσθ' ὁ μουσόμαντις ἄτοπος ὄρνις ὀριβάτης;

Στο Fr. 62 Radt, ο Διόνυσος παρομοιάζεται με εκτομία, ευνουχισμένο στην ακμή του αγόρι:

μακροσκελής μὲν ἄρα μὴ χλούνης τις ἦν;

«Χλούνης» είναι επίθετο εκτετμημένου συός, χοίρου. Όμηρος, *Ιλιάς*, I, 538-40:

*ἦ δὲ χολωσαμένη δῖον γένος ἰοχέαιρα
ᾤρσεν ἔπι χλούνην σὺν ἄγριον ἀργιόδοντα,
ἃ κακὰ πόλλ' ἔρεζε ἔθων Οἰνῆος ἀλφῆν.*

Τα αρχαία Σχόλια περί πολλά τυρβάζουν επί της ερμηνείας της λέξης «χλούνην», αλλά το οριστικό νόημα δίνει ο Φιλόσοφος. Ο θλαδίας χοίρος είναι μεγαλύτερος και αγριότερος, όπως πληροφορεί ο Αριστοτέλης με αναφορά ακριβώς στην Ομηρική χρήση του όρου, εξηγώντας και τον ιδιότυπο αυτοευνουχισμό των συών, *Περί Ζώων Ιστορία*, Z, 28, 578a33-b6: *τῶν δ' ἀρρένων [sc. χοίρων] οἱ τομίαι μείζους γίνονται καὶ χαλιπώτεροι, ὥσπερ καὶ Ὅμηρος ἐποίησεν*

*θρέψειν ἔπι χλούνην σὺν ἄγριον· οὐδὲ ἐώκει
θηρί γε σιτοφάγω, ἀλλὰ ρίω ὑλήεντι.*

γίνονται δὲ τομίαι διὰ τὸ νέοις οὖσιν ἐμπίπτειν νόσημα κνησμὸν εἰς τοὺς ὄρχεις· εἶτα ξυόμενοι πρὸς τὰ δένδρα ἐκθλίβουσι τοὺς ὄρχεις.

Οι Ομηρικοί στίχοι που παρατίθενται στον Αριστοτέλη είναι συμπεπλεγμένοι από τον I, 539 της *Ιλιάδος* και τον ι, 190 της *Οδύσσειας*. Τα σωστά Σχόλια μας έρχονται συντετμημένα και εξ αυτού διεφθαρμένα. Έτσι, μέσα στη λόγια πολυγνωσία που καταγράφουν, η ορθή ερμηνεία αποδίδεται, δυσνόητη αν ξέρεις ακατανόητη αν αγνοείς, ως εξής: *χλούνην· οἱ μὲν τὸν ἐντομίαν· κνώμενοι γὰρ πρὸς τὰ φυτὰ παρατρίβονται καὶ ἀγριώτεροι γίνονται (!)*. Το σωστό και Αριστοτελικό είναι ότι τριβόμενοι εκ πάθους εις τα φυτά θλώνται τους όρχεις και εκ του αυτοευνουχισμού τους καθίστανται μεγαλύτεροι και αγριότεροι. Αλλά στα Σχόλια αποδίδεται διεφθαρμένο το νόημα εις βαθμό που καθίσταται άπιστο. Εξαιρετικά σημαντική είναι η πληροφορία του ζωολόγου φιλοσόφου, ότι ο εμποδισμός της χύσεως αυξάνει και δυναμώνει υπερμέτρως το ζώο.

Η τιμωρία του Λυκούργου στους Ήδωνούς του Αισχύλου πιθανώς να εκμυθεύεται στον Απολλόδωρο, *Βιβλιοθήκη*, III, 34-5:

Λυκούργος δὲ παῖς Δρύαντος, Ἴδωνῶν βασιλεύων, οἱ Στρυμόνα ποταμὸν παροικοῦσι, πρῶτος ὕβρισας ἐξέβαλεν αὐτόν [sc. τον Διόνυσον]. καὶ Διόνυσος μὲν εἰς θάλασσαν πρὸς Θέτιν τὴν Νηρέως κατέφυγε, Βάκχαι δὲ ἐγένοντο αἰχμάλωτοι καὶ τὸ συνεπόμενον Σατύρων πλῆθος αὐτῶ. αὐθις δὲ αἱ Βάκχαι ἐλύθησαν ἐξαίφνης, Λυκούργῳ δὲ μανίαν ἐνεποίησε Διόνυσος. ὁ δὲ μεμηνῶς Δρύαντα τὸν παῖδα, ἀμπέλου νομίζων κλήμα κόπτειν, πελέκει πλήξας ἀπέκτεινε, καὶ ἀκρωτηριάσας αὐτόν ἐσωφρόνησε. τῆς δὲ γῆς ἀκάρπου μενούσης, ἔχρησεν ὁ θεὸς καρποφορήσειν αὐτήν, ἂν θανατωθῆ Λυκούργος. Ἴδωνοὶ δὲ ἀκούσαντες εἰς τὸ Παγγαῖον αὐτόν ἀπαγαγόντες ὄρος ἔδησαν, κακεῖ κατὰ Διονύσου βούλησιν ὑπὸ ἵππων διαφθαρεῖς ἀπέθανε.

Σε κατάσταση μανίας ο Λυκούργος πρώτα κτυπά και σκοτώνει με πέλεκυ τον γιο του Δρύαντα, νομίζοντας ότι κόβει κλήμα αμπέλου, και μετά ακρωτηριάζει εαυτόν (*Απολλόδωρος, Βιβλιοθήκη, III, 35*). Κατ' άλλους εφόνευσε γυναίκα και γιο (*Hyginus, Fabulae, CXXXII: qui insania ab Libero obiecta uxorem suam et filium interfecit*). Ο Servius (*Commentaria in Virgillii Aeneidos III, 14*) μνημονεύει ακρωτηριασμό των ποδιών του (*ipse sibi crura succidit*), συγκεκριμένα των κνημών του (*tibias sibi succidisse*). Κτύπημα και αποκοπή στο γόνατο δηλώνει ο Ovidius, *Fastorum, III, 722* (*inque tuum furiis aete, Lycurge, genu*). Ιδιαίτερο νοηματικό ενδιαφέρον έχει η πληροφορία (*Hyginus, Fabulae, CXXXII*) ότι τον έναν πόδα του απέκοψε: *hic traditur unum pedem sibi pro vitibus excidisse*. Λόγω της συμβολικής ταύτισης «ποδός» και «πέους» (πέος = πους, cf. πόσις), ο ακρωτηριασμός του Λυκούργου υποδεικνύει τις αποτομές του Άττι και των ιερέων του στα Μυστήρια της Φρύγιας Μεγάλης Θεάς, Κυβέλης.

Ούτε τα πάθη των συμφορών αυτών των μεγίστων του αμαρτήσαντος ὕβρει ανθρώπου ἤρκεσαν στη βία του Θεού. Μετά ταῦτα η γη παρέμενε ἀκαρπη και ο Απόλλων των Δελφών ἔδωσε χρησμό ότι θα

καρποφορήσει πάλι αν θανατωθεί ο Λυκούργος. Οι Ηδωνοί πήγαν τότε τον βαρυνπενθή βασιλιά τους στο Πάγγαιο και τον εγκατέλειψαν δεμένο, όπως επασσαλώθηκε ο Προμηθέας αντίστοιχα στον Καύκασο. Κατά βούληση του Διονύσου ίπποι τον καταδιέφθειραν (Απολλόδωρος, Βιβλιοθήκη, III, 35). Κατ' άλλη εκδοχή, κατεσπαράχθη από πάνθηρες (ιερό ζώο του Διονύσου) στη Ροδόπη (Hyginus, *loc.cit.*: ipsumque Lycurgum Liber pantheris obiecit in Rhodope, qui mons est Thraciae, cuius imperium habuit).

Κατά την Ευημεριστική περιγραφή του Διοδώρου (III, 64, 3 sqq.), ο Διόνυσος προκαλεί ακατανόμαστον άκραν αικία του αιχμαλωτισθέντος Λυκούργου, τύφλωση (όπως ήδη στον Όμηρο), παντοίους βασανισμούς και στο τέλος σταύρωση: ...καὶ τὸν Λυκοῦργον ζωγρήσαντα τυφλῶσαι τε καὶ πᾶσαν αἰκίαν εἰσενεγκάμενον ἀνασταυρῶσαι (III, 65, 5).

Η ανασταύρωσις περιελάμβανε αρχικά και την έννοια του ανασκολοπισμού. Ησύχιος e.g. s.v. ἀνασκολοπίσει: ἀνασταυρώσει. Ήταν η συνήθης Περσική τιμωρία των ηγετών ανταρσίας. Απαντάται ως συνηθισμένη στην Μεγάλη Επιγραφή του Δαρείου στο Behistun (Cf. G. Rawlinson, The History of Herodotus, vol. II, Appendix, (Note C), pp. 590 sqq.). Cf. Ηρόδοτος III 125, VI 30, VII 238, IX 120. Θουκυδίδης I 110. Σκόλοψ είναι οξύ παλούκι. Ησύχιος s.v. σκόλοπες: ὀρθια και οξέα ξύλα, σταυροί, χάρακες. Αυτή είναι και η αρχική έννοια του σταυρού, ο πεπακτωμένος στη γή ή σε κάποιο σταθερό βάθρο σκόλοψ, Ησύχιος, s.v. σταυροί: οι καταπεπηγότες σκόλοπες, χάρακες, και πάντα τὰ ἐστῶτα ξύλα. ἀπὸ τοῦ ἐστάναι, σταυρούς. Τον ανασκολοπισμό εξηγεί ο Ησύχιος s.v. σκόλοψιν: ... τὸ γὰρ παλαιὸν τοὺς κακουργοῦντας ἀνεσκολόπιζον ἰθύνοντες [διορθώνω ἀντὶ τοῦ ὀξύνοντες του χειρογράφου] ξύλον διὰ τῆς ράχεως καὶ τοῦ νώτου, καθάπερ τοὺς ὀπτωμένους ἰχθῦς ἐπὶ ὀβελίσκων. Το ίδιο σαφές είναι και το νόημα στον Ρήσο του Ευριπίδη, όπου θεωρείται Θρακική ιδιάζουσα τιμωρία των ασεβών, 513 -5:

ζῶντα συλλαβῶν ἐγῶ

πυλῶν ἐπ' ἐξόδοισιν ἀμπεύρας ράχιν
στήσω πετηνοῖς γυψὶ θοινατήριον.

Το σουβλερό ξύλο θα διαπεράσει την ράχιν του ιερόσυλου και θα στηθεί δίπλα στις πύλες τροφή για τα όρνεα. Στην Θρακική περιφέρεια, την Ταυρική χερσόνησο, τοποθετείται και η άλλη αναφορά ανασκολοπισμού από τον Ευριπίδη, *Ιφιγένεια εν Ταύροις*, 1439:

----- ἤ σκόλοψι πήξωμεν δέμας

θα προσπασσαλώσουμε το σώμα του με σκόλοπες.

Ο ανασκολοπισμός συμπεριλαμβάνεται στις παλαιές φρικτές τιμωρίες που αναφέρει ο Απόλλων στις *Ευμενίδες* του Αισχύλου, 189 -90:

καὶ μύζουσιν οἰκτισμὸν πολλὴν

ὑπὸ ράχιν παγέντες.

(όπου τα Σχόλια εξηγούν “ἐνθα ἀνασκοποῦνται”).

Ο Πλάτων αναφέρει τον ανασκολοπισμό, ως το έσχατο θανατηφόρο βασανιστήριο, με το φρικτό ρήμα “ἀνασχιנדυλευθήσεται”, θα αναδιασχισθεί. Το Λεξικό του Τίμαιου, μεταξύ των άλλων αρχαίων λεξικογραφικών έργων, εξηγεί: “ἀνασχιנדυλευθῆναι: ἀνασκολοπισθῆναι, ἀνασταυρωθῆναι”.

Η Σταύρωση του Λυκούργου προϋδεάζει για το θείο δράμα των Παθών του Διονύσου, βάσει της ταύτισης Ἡρώος και Θεού, του Θεανθρώπου, που θα μας αποκαλυφθεί στην Τρίτη τραγωδία της Λυκούργειας.

Ο ίδιος Θεός που φανερώνεται ως εφήδονο αγόρι, ακόμη και ως θηλυδρίας νεαρός, ο ίδιος κρατά την ρομφαία της ανεναντίωτης Δύναμης, ο ίδιος άρχων της δημιουργίας και κύριος της καταστροφής, ο Μέγας Ισχυρός και ο Μέγας Τελεστής. Και έτσι στην ίδια τραγωδία κινούμαστε άρραπτα από την φρίκη της δυσάντητης Βακχικής φανέρωσης, στον συγκλονιστικό οργασμό της δυναμερής παρουσίας του νεαρώδους Θεού.

Η Επιφάνεια του Διονύσου στα Λυκούργεια ανάκτορα προκαλεί τον εκστατικό ενθουσιασμό του οικήματος κατά την Αισχύλειο μεγαληγορία, την οποία αμαλδύνει και εφηδύνει ο Ευριπίδης μιμούμενός την στις Βάκχες του. Καίρια επισημαίνει ο Λογγίνος, *Περί Ύψους*, 15, 6:

καὶ παρὰ μὲν Αἰσχύλῳ παραδόξως τὰ τοῦ Λυκούργου βασιλεία κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Διονύσου θεοφορεῖται,

ἐνθουσιᾶ δὴ δῶμα, βακχεύει στέγη (Fr. 58 Radt)

ὁ δ' Εὐριπίδης τὸ αὐτὸ τοῦθ' ἑτέρως ἐφηδύνας ἐξεφώνησε,

πάν δὲ συνεβάκχευ' ὄρος (Βάκχες, 726).

Βασσάροι ή Βασσαρίδες

Είναι θείο ευτύχημα ότι γνωρίζουμε με ακρίβεια τον συστατικό μύθο της μεσαίας τραγωδίας από τη Λυκούργεια τετραλογία του Αισχύλου. Ο Ορφεύς σπαράσσεται από τις Βάκχες, διότι εποπτεύσας τα έσχατα μυστήρια του Άδου παραμέλησε τους Διονυσιακούς οργιαστικούς θρησκευμούς των οποίων ήταν υμνητής δεδοξασμένος και αφιερώθηκε στη λατρεία του μέγιστου θεού Ήλιου ως Απόλλωνος.

...διὰ δὲ τὴν γυναικα εἰς Αἴδου καταβάς [sc. ο Ορφεύς] καὶ ἰδὼν τὰ ἐκεῖ οἷα ἦν, τὸν μὲν Διόνυσον οὐκέτι ἐτίμα, ὑφ' οὗ ἦν δεδοξασμένος, τὸν δὲ Ἕλιον μέγιστον τῶν θεῶν ἐνόμιζεν, ὃν καὶ Απόλλωνα προσηγόρευσεν, ἐπεχειρόμενός τε τῆς νυκτὸς ἔωθεν κατὰ τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Πάγγαιον προσέμενε τὰς ἀνατολάς, ἵνα ἴδῃ τὸν Ἕλιον πρῶτος. ὅθεν ὁ Διόνυσος ὀργισθεὶς αὐτῷ ἔπεμψε τὰς Βασσάρας (ἢ Βασσαρίδας), ὡς φησιν Αἰσχύλος ὁ τῶν τραγωδιῶν ποιητής, αἱ διέσπασαν αὐτὸν καὶ τὰ μέλη διέρριψαν χωρὶς ἕκαστον· αἱ δὲ Μοῦσαι συναγαγοῦσαι ἔθαψαν ἐπὶ τοῖς καλουμένοις Λειβήθοις.

Ερατοσθένης, *Catasterismorum*, 24 (p. 138 Radt)

Την ίδια πηγή επαναλαμβάνουν τα Σχόλια στον Germanicus p. 84.61 sqq. και 151.9 sqq. Breysig και ο Aratus Latinus p. 231a14 sqq. Maass (*loc. cit.* Radt). Το θέμα επιγραμματικά αποδίδει ο Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Προτρεπτικόν*, 1, 2, 2 (I, 297.1 sqq. Stählin): *ὡσαύτως καὶ Ὀρφεὺς διασπαραχθεὶς ὑπὸ Ὀδρυσῶν ἄλλης ὑπόθεσις τραγωδίας γεγένηται.*

Η μετάβαση του Ορφέα από τα γενετήσια μυστήρια της Μεγάλης Μητέρας στα Διονυσιακά ὄργια της Δύναμης και από εκεί στις Απολλώνιες τελετουργίες του Τέλους και Κάλλους συνοδεύτηκε με τη μετατόπιση του διαφέροντός του από τη γυναικεία ομιλία και τη συζυγική παστάδα στον σατιρικό Μοναχισμό και τέλος στον αρσενικό Ἔρωτα:

ille [sc. ο Ορφέυς] etiam Thracum populis fuit auctor amorem
in teneros transferre mares citraque iuventam
aetatis breve ver et primos carpere flores.

Ovidius, *Metamorphoseon*, X, 83-5

Cf. Mythographus Vaticanus, I 76: reversus deinde ad superos, qui parum prosperas expertus erat nuptias, perosus omnes genus femineum, solitudine se dedit. Μετά τον μοναχισμό επεδόθη στη δρέψη νεαρών αρσενικών ερώτων: Hyginus, *Astronomica*, II 7: nonnulli aiunt quod Orpheus primus puerilem amorem induxerit, mulieribus visum contumeliam fecisse; hac re ab his interfectum. Οι Θράκισσες τον διαμέλισαν λόγω της έργω περιφρόνησής του προς αυτές συνεπεία των παιδικών. Philargyrius, *Commenta in Vergilii Georgica*, IV 520 (II 346 Lion): Orpheus autem quoniam post obitum Eurydices omnes feminas fastidiit, translato in pueros amores, discerptus est. Μνημείο του ανοσιουργήματος των Θρακισσών ήταν ότι οι Θράκες διαστίζουν τις γυναίκες τους υπέρ του Ορφέως: Πλούταρχος, *Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*, 12, 557d: *οὐδὲ γὰρ Θραῦκας ἐπαινοῦμεν, ὅτι στίζουνσιν ἄχρι νῦν τιμωροῦντες Ὀρφεῖ τὰς αὐτῶν γυναῖκας.*

Ο Φανοκλής, ερωτικός ανήρ (ποιητής των πρώτων Ελληνιστικών χρόνων), ύμνησε την Ορφική περιπέτεια σε καλούς ελέγους από το περιβόητο έργο του *Ερωτες ή Καλοί*:

ἢ ὡς Οἰάγροιο πάις, Θρηίκιος Ὀρφεύς,
 ἐκ θυμοῦ Κάλαιν στέρξε Βορηιάδην,
 πολλάκι δὲ σκιεροῖσιν ἐν ἄλσεσιν ἔζετ' αἰείδων
 ὄν πόθον, οὐ δ' ἦν οἱ θυμὸς ἐν ἡσυχίῃ,
 ἀλλ' αἰεὶ μιν ἄγρυπνοι ὑπὸ ψυχῇ μελεδῶναι
 ἔτρυχον θαλερὸν δερκομένου Κάλαιν.
 τὸν μὲν Βιστονίδες κακομήχανοι ἀμφιχυθεῖσαι
 ἔκτανον εὐήκη φάσγανα θηξάμεναι,
 οὐνεκα πρῶτος ἔδειξεν ἐνὶ Θρήκεσσιν ἔρωτας
 ἄρρενας οὐ δὲ πόθους ἦνεσε θηλυτέρων.
 τοῦ δ' ἀπὸ μὲν κεφαλὴν χαλκῶ τάμον, αὐτίκα δ' αὐτήν
 εἰς ἄλα Θρηκίην ρῖψαν ὁμοῦ χέλνι
 ἤλω καρτύνασαι, ἵν' ἐμφορέοιντο θαλάσση
 ἄμφω ἅμα γλαυκοῖς τεγγόμεναι ῥοθίοις.
 τὰς δ' ἱερῇ Λέσβῳ πολιῇ ἐπέκελσε θάλασσα·
 ἠχῆ δ' ὡς λιγυρῆς πόντον ἐπέσχε λύρης
 νήσους τ' αἰγιαλούς θ' ἀλιμυρέας, ἔνθα λίγειαν
 ἀνέρες Ὀρφεῖην ἐκτέρισαν κεφαλὴν.
 ἐν δὲ χέλνυ τύμβῳ λιγυρὴν θέσαν, ἠ καὶ ἀναύδους
 πέτρας καὶ Φόρκου στυγνὸν ἔπειθεν ὕδωρ.
 ἐκ κείνου μολπαί τε καὶ ἱμερτὴ κιθαριστὺς
 νῆσον ἔχει, πασέων δ' ἐστὶν ἀοιδοτάτη.
 Θρηῆκες δ' ὡς ἐδάησαν ἀρήιοι ἔργα γυναικῶν
 ἄγρια καὶ πάντα δεινὸν ἐσῆλθεν ἄχος,
 ἄς ἀλόχοις ἔστιζον, ἵν' ἐν χροῖ σήματ' ἔχουσαι
 κυάνεα στυγεροῦ μὴ λελάθοιντο φόνου.

ποινάς δ' Ὀρφῆϊ κταμένω στίζουσι γυναῖκας
εἰς ἔτι νῦν κείνης εἵνεκεν ἀμπλακίης.

Φανοκλής Fr. 1 Diehl = 1 (pp. 106-8) Powell = Test 77 OF Kern

Το αιώνιο μίσος του Ορφέα προς τις γυναίκες μνημονεύει ήδη ο Πλάτων, *Πολιτεία*, X 620A (= test. 139 OF Kern): *ιδεῖν μὲν γὰρ ψυχὴν ἔφη (sc. ὁ Ἡρ) τὴν ποτε Ὀρφέως γενομένην κύκνου βίον αἴρουμένην, μίσει τοῦ γυναικείου γένους διὰ τὸν ὑπ' ἐκείνων θάνατον οὐκ ἐθέλουσαν ἐν γυναικὶ γεννηθεῖσαν γενέσθαι*. Κρατιέται η Ορφική Ψυχή μακριά από τη θήλεια μείξη και την γένεση επιλέγουσα κύκνειον βίον ασπίλου αρσενότητας.

Η άλλη όψη της λατρείας του Ορφέα για τον Απόλλωνα είναι ο έρωσ του Απόλλωνα για τον Ορφέα. Μακρότατος είναι ο κατάλογος των θνητών ερωμένων του θεού του φωτός, μεγαλύτερος από αυτούς όλων των θεών με δεύτερο τον του Ηρακλέους.

Απόλλων [ἐρᾶ] Κινύρου, Ζακύνθου, Υακίνθου, Φόρβαντος, Ὑλα, Ἀδμήτου, Κυπαρίσσου, Ἀμύκλα, Τρωΐλου, Βράγχου Τυμναίου, Πάρου Ποτνιέως, Ὀρφέως.

Clemens Romanus, *Homiliae*, V, 15 (pp. 144-5 Dressel)

Τη στενή σχέση Απόλλωνος και Ορφέα τονίζει ο Πίνδαρος στους *Πυθιόνικους* του IV, 176-7:

ἐξ Απόλλωνος δὲ φορμικτὰς ἀοιδᾶν πατήρ
ἔμολεν, εὐαῖνητος Ὀρφεύς.

Αν εννοεί τον Απόλλωνα κυριολεκτικό ή μεταφορικό θείο πατέρα του Ορφέα αντιλογούν τα Αρχαία Σχόλια, *ubi vide*. Σημασία έχει εν προκειμένω η βαρύνουσα Απολλώνια σχέση, παρά την αναπόσπαστη σύνδεση των Ορφικών προς τα Βακχικά.

Στις *Βασσάραις*, ο Ορφεύς διαμελιζόμενος από τις Βακχεύουσες γυναίκες προσβάλλεται από τον ιερό ταύρο του Διονύσου, Fr. 23 Radt:

ὁ ταῦρος δ' ἔοικεν κυρίξειν· τίν' ἀρχάν (?)

(*Ἡσύχιος* s.v. *κυρίζειν*· *κερασι μάχεσθαι*. Ο ταύρος επιτίθεται με τα κέρατα). Μετά το έργο, τον διαμελισμό, ηγεμονεύει ο θεός ταύρος επίπροσθεν των δρωμένων, δρωσών και παθόντος:

φθάσαντος δ' ἐπ' ἔργοις προπηθήσεται νιν (?)

Νεανίσκοι

Στην πρώτη τραγωδία της Λυκούργειας τετραλογίας του (*Ἡδωνοί*) ο Αισχύλος θέτει την παντοδυναμία του Διονυσιακού οργιασμού. Ο Λυκούργος καταστρέφεται αντιστεκόμενος στην εκστατική βακχεία της φρικτής τελετουργίας της δημιουργίας. Στη δεύτερη (*Βασσαρίδες*) τίθεται η πολικότητα Διονυσιακού οργιασμού και Απολλώνειου ενθουασμού. Δύναμις και Κάλλος αντιπαρατίθενται και ο Ορφεύς μετατιθέμενος από την πρώτη στο δεύτερο, πληρώνει τη φαινομένη αντίθεση. Και λατρεύων τον Απόλλωνα πάσχει τα Διονυσιακά πάθη: διαμελίζεται όπως ο θεός του οργιασμού κατά αυτόν τον έρωτα του Απολλώνειου τέλους. Διότι Έρως είναι Δύναμη, και πάσχει τα της Δυνάμεως μεριζομένης κατά την κοσμική Δημιουργία. Η τρίτη τραγωδία (*Νεανίσκοι*) αποτελεί τη λύση του αινίγματος.

Πρόκειται η τελεστική εποπτεία του φρικτού Μεγάλου Μυστηρίου της Ύπαρξης.

ἔφριξ· ἐρῶ δὲ τοῦδε μυστικοῦ τέλους

Fr. 387 Radt

(Το θεωρώ ότι ανήκει στους *Νεανίσκους*, στους *Ελευσινίους* το αποδίδει ο Pauw, στον *Οιδίποδα* ο Lobeck, στις *Βάκχες* (που ταυτίζει με τις *Βασσαρίδες*) ο Hartung).

Νεανίσκοι οί ἀλεκτρύονες. Fr. 484 Radt, *Ἡσύχιος*, s.v. *κορύθων*· *ἀλεκτρῶν*, *Αἰ<σχύλος> Νεανίσκοις* (Mette). Cf. s.v. *κόριψ*: *νεανίσκος*, s.v.

κόρυξ: νεανίσκος. Των παιδικών σημείο και σύμβολο ο αλεκτρούων – βρίθει και διαβοά η αγγειογραφία το μυστικό.

Η αποκάλυψη του μυστικού Είναι συνίσταται στην ταυτότητα Απόλλωνα και Διονύσου. Fr. 341 Radt:

ὁ κισσεὺς Απόλλων, ὁ βακχειόμαντις.

(Θεωρώ ότι ανήκει στους Νεανίσκους, με τον Hartung και Ziegler. Ο Blumenthal το αποδίδει στον Πενθέα και ο Nauck στις Βασσαρίδες. Είναι σίγουρα του Αισχύλου κατά τον Macrobius, πηγή του στίχου).

Η αντίθεση της μουσικής αρμονίας και ύφους που ταιριάζει αντιστοίχως στους δυο θεούς, αίρεται στη μεταφυσική και συμβολική ταυτότητά τους. Στο Fr. 355 Radt, ο Διονυσιακός μουσικός τρόπος επισημαίνεται:

*-- μειξοβόαν πρέπει
διθύραμβον ὄμαρτεῖν
σύγκωμον Διονύσω.*

Οι παννύχιοι κώμοι και ο ημιβάρβαρος, ανάμεικτος διθυραμβικός ορυμαγδός ανήκει στον Διόνυσο, ο αγνός και άμωμος και σεμνοπρεπής παιάν στον Απόλλωνα, συνεχίζει η Πλουτάρχεια πηγή του αποσπάσματος. (Το χωρίο αποδίδω στους Νεανίσκους με τον Hermann, ο Hartung το προσάπτει στους Ηδωνούς). Η όλη θεωρία αναπτύσσεται ευκρινώς, αν και υπό Ηρακλείτειο και Στωικό πρόσημα, από τον Πλούταρχο, *Περὶ τοῦ Ε τοῦ ἐν Δελφοῖς*, 9, 388E – 389B:

ἐὰν οὖν ἔρηται τις, τί ταῦτα πρὸς τὸν Απόλλωνα, φήσομεν οὐχὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Διόνυσον, ᾧ τῶν Δελφῶν οὐδὲν ἦττον ἢ τῷ Απόλλωνι μέτεστιν. ἀκούομεν οὖν τῶν θεολόγων τὰ μὲν ἐν ποιήμασι τὰ δ' ἄνευ μέτρον λεγόντων καὶ ὕμνούντων, ὡς ἄφθαρτος ὁ θεὸς καὶ ἀἴδιος πεφυκῶς, ὑπὸ δή τινος εἰμαρμένης γνώμης καὶ λόγου μεταβολαῖς ἑαυτοῦ χρώμενος ἄλλοτε μὲν εἰς πῦρ ἀνῆψε τὴν φύσιν πάντα ὁμοιώσας πᾶσιν, ἄλλοτε δὲ παντοδαπὸς ἐν τε μορφαῖς καὶ ἐν πάθεσι καὶ δυνάμεσι διαφόροις γιγνόμενος, ὡς γίγνεται

nūn, κόσμος ὀνομάζεται [δὲ] τῷ γνωριμωτάτῳ τῶν ὀνομάτων. κρυπτόμενοι δὲ τοὺς πολλοὺς οἱ σοφώτεροι τὴν μὲν εἰς πῦρ μεταβολὴν Απόλλωνά τε τῆ μονώσει Φοῖβόν τε τῷ καθαρῷ καὶ ἀμιάντῳ καλοῦσι, τῆς δ' εἰς πνεύματα καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἄστρα καὶ φυτῶν ζώων τε γενέσεις τροπῆς αὐτοῦ καὶ διακοσμήσεως τὸ μὲν πάθημα καὶ τὴν μεταβολὴν διασπασμὸν τινα καὶ διαμελισμὸν αἰνίττονται, Διόνυσον δὲ καὶ Ζαγρέα καὶ Νυκτέλιον καὶ Ἰσοδαίτην αὐτὸν ὀνομάζουσι καὶ φθοράς τινας καὶ ἀφανισμοὺς εἶτα δ' ἀναβιώσεις καὶ παλιγγενεσίας οἰκεῖα ταῖς εἰρημέναις μεταβολαῖς αἰνίγματα καὶ μυθεύματα περαίνουσι· καὶ ἄδουσι τῷ μὲν διθυραμβικὰ μέλη παθῶν μεστὰ καὶ μεταβολῆς πλάνην τινὰ καὶ διαφόρησιν ἐχούσης· 'μιξοβόαν' γὰρ Αἰσχύλος (fr. 355) φησὶ 'πρέπει διθύραμβον ὀμαρτεῖν σύγκωμον Διονύσῳ', τῷ δὲ παιᾶνα, τεταγμένην καὶ σώφρονα μοῦσαν, ἀγήρων τε τοῦτον ἀεὶ καὶ νέον ἐκείνον δὲ πολυειδῆ καὶ πολύμορφον ἐν γραφαῖς καὶ πλάσματι δημιουργοῦσι· καὶ ὅλως τῷ μὲν ὁμοιότητα καὶ τάξιν καὶ σπουδὴν ἄκρατον, τῷ δὲ μεμιγμένην τινὰ παιδιᾶ καὶ ὕβρει [καὶ σπουδῆ] καὶ μανία προσφέροντες ἀνωμαλίαν 'εὖιον ὀρσιγύναικα μαινομέναις Διόνυσον ἀνθέοντα τιμαῖς' (Lyr. Adesp. 131) ἀνακαλοῦσιν, οὐ φαύλως ἑκατέρας μεταβολῆς τὸ οἰκεῖον λαμβάνοντες.

[Θα αναλύσω το χωρίο στα Σεμινάρια].

Τη φοβερή μεταβολή, την πλάνη, τη διαφόρηση, τα φρικτά παθήματα, τους διασπασμούς και αφανισμούς, τις φθορές, τους ολέθρους και τανάπαλιν τις αναβιώσεις και παλιγγενεσίες του γίγνεσθαι των φαινομένων προσάπτει στον Διόνυσο, Ζαγρέα Νυκτέλιον, Ἰσοδαίτην (τον εξ ίσου τα πάντα κατατρώνοντα) ορθώς ο Πλούταρχος. Ο ίδιος αναφέρει την ανάγκη να λέγεις σημαίνοντας την φρίκη του κάλλιστου κόσμου με κεκαθαρμένο στόμα και μνημονεύει τον ακόλουθο στίχο του Αισχύλου, Fr. 354 Radt = Πλούταρχος, *Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος*, 20, 358E:

ἀποπτύσαι δεῖ καὶ καθήρασθαι στόμα.

Ταιριάζει η επισήμανση του στίχου στους *Νεανίσκους* του Αισχύλου, όπου παρουσιάζεται η τελική σύνθεση της Απολλώνειας αρμονίας της Διονυσιακής μανίας. Στους *Νεανίσκους* ακριβώς βεβαιούται η σήμανση του ακαθάρτου δια λέξεως που αρνείται τον Φοίβον Απόλλωνα, την αγνή και απήμαντο και αμόλυντο καθαρότητα του φωτός και των Ηλιακίδων και αυτού του Ανίκητου Ήλιου:

ἀφοίβατον

Fr. 148 Radt [= Ησύχιος s.v. *ἀφοίβατον*· *ἀκάθαρτον*. *Αἰσχύλος Νεανίσκοις*].

Στους *Νεανίσκους* ετελεσφορείτο η μεταφυσική γαλήνη και θρησκευτική ησυχία. Συμβολίζεται η μακαριότητα με τη δροσιά κατάφυτων, αλσωδών και συσκίων τόπων αφιερωμένων στους θεούς. Fr. 146 Radt:

αὔρας ὑπηκόοισιν ἐν ψυκτηρίοις

(όπου δείτε τα συμφραζόμενα στην πηγή, Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 11, 503C).

Σε αυτήν την τρίτη τραγωδία της Λυκούργειας τετραλογίας αποκαλύπτεται η τριπλή ταυτότης του παθόντος Ήρωος Λυκούργου, του δρώντος και πάσχοντος Θεού Διονύσου και του τελεσιουργού ερωτικού τέλους κάθε δράσης και πάθης, του Απολλώνειου φωτεινού κάλλους. Στα Θρακικά και Φρυγικά όργια εσημαίνετο η ταύτιση Θεού και Ήρωα: *καὶ τὸν Διόνυσον δὲ καὶ τὸν Ἡδωνὸν Λυκοῦργον συνάγοντες εἰς ἐν τὴν ὁμοιοτροπίαν τῶν ἱερῶν αἰνίττονται* (Στράβων, X 471). [Ορθά ο Hermann, *Opuscula*, V, 24, αναφέρθηκε σε αυτήν τη διάσταση του όλου Ταυτού]. Το αποκαλυπτικό αυτό χωρίο του Στράβωνος απαντά λίγες γραμμές παρακάτω από το σημείο που αναφέρεται ο ταυτισμός από τον Αισχύλο στους *Ἡδωνούς* των οργίων της Κότυος ή Κοτυτούς και των του Διονύσου (όπως ανέλυσα ανωτέρω). Στον *Ρήσο* του Ευριπίδη, πιθανότατα ο Λυκούργος εννοείται ως *προφήτης του Βάκχου*, vv. 972-3:

*Βάκχου προφήτης ὥστε Παγγαίου πέτρων
ᾤκησε, σεμνὸς τοῖσιν εἰδόσιν θεός.*

Ὅπως ο Οιδίπους ἐπὶ Κολωνῶ του Σοφοκλή, ο Λυκούργος του Αισχύλου εἶναι ο τα ἄλαστα παθῶν που τελειούμενος θεούται. Εἶναι ο:

πρὸς δ' ἐπὶ τοῖς ἀμφιλαφῆ πῆματ' ἔχων ἀθανάτων

Fr. 146a Radt.

«Ἀμφιλαφή» εἶναι κυρίως τα δαψιλὰ, πλουσιοπάροχα, υπεράφθονα, «που τα πιάνεις και με τις δυο φούχτες». Ιδιώνυμη ἐδῶ χρήση της λέξης ἀπό τον Αισχύλο [σωστά η πηγὴ του στίχου, ο Φώτιος στο Λεξικό του, μαρτυρεῖ, s.v. ἀμφιλαφῆ κακά: ξένως εἴρηται Αἰσχύλω Νεανίσκοις 'προς - ἀθανάτων'], για να σημανθούν τα τεράστια κακά, οι γιγαντιαίες βλάβες που υπέστη ο Λυκούργος στα χέρια των θεῶν για την ἀντίθεσή του προς τον Διόνυσο. Η δια της συσσώρευσης κακῶν τιμωρία του ἦταν ακριβῶς το θέμα της πρώτης τραγωδίας της Λυκούργειας τετραλογίας.

Η ἁρμονία ἐντέλει τελειούται. Το νεαρῶδες παμφαές κάλλος του Απόλλωνα χαμογελάει μέσα ἀπό τον διασπασμό του δυναμεροῦ Διονυσιακοῦ ταύρου. Ο «κόσμος» ἴσταται. Οι «Νεανίσκοι» και οι Νεανίσκοι τον εκφράζουν.

* * *

Ο συνδυασμός δυο ἀποσπασματικῶν πληροφοριῶν για την χαρακτηριστική θεολογία του Αισχύλου μας οδηγούν στο ἴδιο συμπέρασμα, την ἀποκάλυψη μυστηριακῆς ταυτότητας Διονύσου (και Λυκούργου) και Απολλωνος. Κατὰ τον Ηρόδοτο (II, 156, 5) και συμφωνοῦντα τον Πausανία (VIII 37, 6), μόνος ο Αισχύλος των προγενομένων «ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δήμητρος», και ὄχι της Λητούς (Fr. 333 Radt). Ο Ηρόδοτος και ο Πausανίας θεωροῦν ὅτι σε αὐτή τη θεολογία ο Αισχύλος ἀκολούθησε Αἰγυπτιακά ἀρχέτυπα, ἀφού ο Ὠρος (= Απόλλων) και η Βούβαστις (= Ἄρτεμις) εἶναι τέκνα του Οσίριδος (=

Διονύσου) και της Ίσιδος (= Δήμητρος). Αλλά υπάρχει βεβαιότερη Ελληνική ερμηνεία από τις εν μέρει ασταθείς αυτές, αν και χρηστικώτατες, εξοικειώσεις του Ελληνικού και του Αιγυπτιακού Πανθέου. Το ότι η Άρτεμις είναι κόρη της Δήμητρος σημαίνει όντως ότι πατήρ της είναι ο Διόνυσος = Άδης ή Ζευς των κατοικομένων, υποχθόνιος. Για τη σύζευξη Άδη και Δήμητρος cf. e.g. Ησίοδος, *Έργα και Ήμέραι*, 465:

εὔχεσθαι δὲ Διὶ χθονίῳ Δημήτερι θ' ἀγνῆ.

Κόρη και Δήμητρα είναι η αυτή γυνή ως παρθένος και ως μήτηρ. «ὠντὸς δὲ Αἰίδης καὶ Διόνυσος, ᾧ μαίνονται καὶ ληναῖζουσι» (Ηρόκλειτος, B15 DK).

Αλλά επίσης ο Αισχύλος (Fr. 375a Radt) υπελάμβανε τη Σελήνη ως θυγατέρα του Ηλίου και όχι αδελφή του (όπως ο Ησίοδος, *Θεογονία*, 371 sqq. Και η κοινή ορθοδοξία).

Ο Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, 175-6, εισάγει τη Σελήνη θυγατέρα του Ηλίου:

ᾧ λιπαροζώνου θύγατερ Αελίου

Σελαναία, χρυσεόκυκλον φέγγος.

Τα Σχόλια *ad loc.* έχουν:

Ησίοδος φησιν ἀδελφὴν Ἡλίου τὴν Σελήνην [Θεογονία, 371]

Θεία δ' Ἡελίον τε μέγαν λαμπράν τε Σελήνην γείνατο.

Αἰσχύλος δὲ καὶ οἱ φυσικώτεροι θυγατέρα, παρόσον [ἐκ] τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς μεταλαμβάνει, ἀμέλει καὶ πρὸς τὰς ἡλιακὰς ἀποστάσεις μεταμορφοῦται ἢ σελήνη.

Τα τελευταία είναι φυσική εξήγηση του μυθοθεολογικού δεδομένου. Στο θρησκευτικό επίπεδο η Σελήνη αντιστοιχεί και ταυτίζεται προς την Άρτεμη. Ο Ήλιος λοιπόν αναφαίνεται ως ταυτιζόμενος προς τον Διόνυσο και Άδη, που κατά τον Αισχύλο είδαμε ότι είναι ο πατήρ της Άρτεμης. Εξάλλου Φάνης, Ήλιος, Απόλλων είναι υποστάσεις της αυτής ουσιώδους ταυτότητας. Επαληθεύουμε συνεπώς εμμέσως την άρρητη

ταύτιση Διονύσου και Απόλλωνα – τον κεντρικό άξονα του Μυστηρίου της
Ύπαρξης, τον οποίο υμνολογώ ερωτικά στους λογομύθους μου.

Εἶεν. Τὸ δ' εὖ νικάτω.